

Катерина Шевчук

ЕСТЕТИЧНИЙ ДОСВІД ТА ЕМАНСИПАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА У ФІЛОСОФІЇ ДЖ. ВАТТИМО

У статті аналізуються погляди італійського філософа Дж. Ваттимо на суспільні зрушення сучасності, що відбулися внаслідок стрімкого поступу засобів масової комунікації. Звертається увага на зв'язок розвитку мас-медіа із сучасними тенденціями в естетиці. Зокрема, досліджено проблему загальної естетизації всіх процесів соціального життя та можливість подальшої емансипації суспільства.

Ключові слова: суспільство, мас-медіа, комунікація, сучасність, постмодерн, естетичний досвід, емансипація.

K. Shevchuk. The aesthetical experience and emancipation of society in philosophy of G. Vattimo

The article is dedicated to the analysis of Italian philosopher Gianni Vattimo's views on the contemporary social changes that are involved by the progress of mass-media. Author pays attention to the connections between development of mass-media and modern tendencies in aesthetics. For example, there is investigated the problem of aesthetization of all spheres of social life and possibility of further emancipation of society.

Keywords: society, mass-media, communication, modernity, postmodern, aesthetical experience, emancipation.

К. Шевчук. Эстетический опыт и эмансипация общества в философии Дж. Ваттимо

В статье анализируются взгляды италійского философа Дж. Ваттимо на социальные изменения современности, произошедшие в результате стремительного прогресса средств массовой коммуникации. Обращается внимание на связь развития масс-медиа с современными тенденциями в эстетике. В частности, исследовано проблему общей эстетизации всех процессов социальной жизни и возможность дальнейшей эмансипации общества.

Ключевые слова: общество, масс-медиа, коммуникация, современность, постмодерн, эстетический опыт, эмансипация.

Вирішальну роль у формуванні постмодерного суспільства відіграв розвиток у ХХ ст. засобів масової комунікації. При чому можемо спостерігати певний парадокс, який полягає у тому, що мас-медіа характеризують це нове суспільство не як більш “прозоре”, “просвітлене” та самоусвідомлене, але як більш складне і хаотичне. Саме в цьому хаосі сучасний італійський дослідник Дж. Ваттімо бачить надії на емансипацію сучасного суспільства [2, с. 10]. Насамперед у праці автора “Прозоре суспільство” йдеться про неможливість у просторі постмодерну мислити історію як певний єдиний рух. Фундамент для цього було закладено, на його думку, не так у результаті кризи європейського колоніалізму й імперіалізму, але, значно більшою мірою, внаслідок появи засобів масової комунікації.

Мас-медіа, а саме: журнали, радіо, телебачення, а також Інтернет відіграли вирішальну роль у розмиванні центральних точок зору, тобто того, що було свого часу окреслено Ж.-Ф. Ліотаром як метанаративи. Подібний ефект мас-медіа, на думку Дж. Ваттімо, є протилежністю Адорнівського передбачення щодо майбутнього мас-медіа як засобу всезагальної гомологізації суспільства, в результаті чого можливим стане формування диктатури й тоталітарної влади. Італійський мислитель стверджує, що не слід очікувати, ніби мас-медійне суспільство повністю піддається “Великому брату”, що представлений Джорджем Оруелом у “1984”. Йдеться про те, що за допомогою мас-медіа не завжди можливе здійснення тотального капілярного контролю над громадянами шляхом політичної та комерційної пропаганди, поширенням стереотипних поглядів тощо [2, с. 11]. Про це свідчить той факт, що, незважаючи на всі зусилля монополій і великих світових медіа-компаній, насправді маємо справу з перетворенням сучасних засобів масової комунікації в елементи всезагального вибуху і примноження візій світу.

Останніми десятиліттями постала величезна кількість різного типу культур і субкультур. Усе це узгоджується з внутрішньою логікою т. зв. “ринку інформації”, що вимагає постійного розширення, а, отже, передбачає необхідність того, щоб об’єктом комунікації стало “все”. Таке стрімке примноження комунікацій і поява величезної кількості різних субкультур стали найвиразнішим ефектом мас-медіа, а сама дійсність пов’язана із завершенням або принаймні із радикальною трансформацією європейського імпералізму. Саме ця дійсність визначає перехід сучасного суспільства до епохи постмодерну.

Отож, зазначене вище свідчить про те, що суспільство мас-медіа постає повною протилежністю суспільства, що вибудовується на основі ідеалів Просвітництва. В рамках суспільства мас-медіа ми маємо справу із вивільненням багатьох культур і світобачень, творенням нових ідентичностей завдяки мас-медіа, наявність великої кількості каналів телебачення, багата і різнопланова пропозиція всесвітньої мережі Інтернет. Усе це несе із собою нові смисли, що зумовлюють конструювання світу, часто у його симулякризованих формах.

Збільшення наших інформаційних можливостей робить мало зрозумілою саму ідею однієї-єдиної реальності, оскільки реальність для нас стала результатом переплетення численних образів, інтерпретацій, відсилань і реконструкцій, які поширюють сьогодні мас-медіа без жодної “центральної” координації. У зв’язку з цим сучасну культуру дедалі частіше окреслюють як “культуру у мереживі мереж” [5, с. 14].

Які наслідки ці загальнокультурні тенденції, що викликані впливом мас-медіа, мають для сучасного суспільства? Втрата відчуття реальності, загубленість у віртуальних світах бачиться Дж. Ваттімо як можливість емансипації сучасного суспільства. Філософ переконаний, що відмирання ідеї раціональності, яка вважалася центральною для всієї попередньої історії, веде до вибуху світу всезагальної комунікації і витворення безлічі “локальних” раціональностей.

Звертаючись до історії філософії, можемо переконатися, що вже у працях Ф. Ніцше, М. Гайдегера, а також Дж. Д’юї та Л. Вітгенштейна зустрічаємо думки про те, що буття не обов’язково є стабільним, незмінним, воно швидше пов’язане з подією, згодою, діалогом, інтерпретацією. Ідея множинності логосів, яка з цього випливає, повністю змінює обличчя сучасного світу.

У контексті окреслених соціальних змін, слід поглянути також на зміну естетичної свідомості та дискурсу її осмислення, що відбувається під впливом мас-медіа. Трансформація світоглядних позицій відбулася у багатьох сферах життя людини, натомість досить складно відбувається цей процес у сфері естетичної теорії. Певною мірою це пов’язано з недооцінкою можливостей, які відкриваються перед естетикою і мистецтвом завдяки мас-медіа. Досить часто мас-медіа сприймаються як загроза самобутності, оригінальності й унікальності творів мистецтва, посягання на сферу найвищих цінностей, втручання у подекуди інтимний, овіяний містикою процес творчості як реалізації індивідуального естетичного відчуття,

котре пов’язується із визнанням унікальності та ідентичності самої сутності людини. Таким чином, виникає потреба “рятувати” сутність мистецтва (і людини) від такої загрози.

Насамперед, ситуація відтворення мистецтва мас-медійними засобами сприймається як несумісна із вимогами творчості, що розглядається атрибутивною ознакою мистецтва. Діється так, зокрема, тому що швидке поширення інформації має тенденцію відразу перетворювати на банальність будь-яке повідомлення (яке, зрештою, для того щоб відповідати правилам комунікацій у сфері мас-медіа, вже від самого початку є банальним), а також тому, що все, що поширюється завдяки мас-медіа, несе собою риси непостійності, негрунтовності та поверховості, які конфліктують з упередженнями естетики, яка завжди більш чи менш очевидно надихається ідеалом споглядальності та деякої монументальності твору мистецтва, а також естетичним досвідом, що цілком і повсякчасно втягує суб’єкта як творця чи реципієнта.

Справді досить складно від естетичного досвіду постмодерну, залежного від могутності і водночас безсилля мас-медіа, очікувати вічної та оригінальної творчості. Позбутися ностальгії за вічністю мистецтва і оригінальністю досвіду, на думку низки сучасних дослідників (С. Моравський, М. Валліс, В. Велш, Дж. Ваттімо), можна визнавши, що постійне прагнення новизни і шок – це те єдине, що залишилося від творчості в мистецтві епохи масової комунікації.

Шок, який характеризується рухливістю і загостреним сприйняттям, цілком відповідає мистецтву, орієнтованому не на твір (як щось статичне, цілісне, подекуди монументальне), а на досвід (що є, по суті, певним процесом, дією). Інша властивість шоку, яка характеризує його як деякий залишковий прояв творчості в мистецтві пізньої сучасності, є проявом розгубленості та невизначеності, пов’язаних з тривогою і досвідом смертності. Загалом шок, пов’язаний не лише з умовами сприйняття сучасного мистецтва, але, що найголовніше, – сам є здійсненням твору мистецтва, постає сьогодні самою сутністю мистецтва.

Осмыслиючи взаємозв’язок розвитку мас-медійної культури та її естетичного потенціалу, Дж. Ваттімо стверджує необхідність розвінчувати міф про тотальність впливу медіа, підживленого соціологічною теорією, яка помилково не розрізняла чинники політичного відчуження суспільства та ті нові моменти, які імпліцитно притаманні існуванню й ситуації пізньої сучасності. Внаслідок цього було засуджено спотворену природу масового і тотально

організованого суспільства в ім'я гуманістичних цінностей, весь критичний потенціал яких витікав з анахронізма. Дж. Ваттімо пише з цього приводу таке: “Насправді ж, час, коли ці цінності стали цінностями, епохи, коли ними надихалися, належать минулому тієї ж метафізики, підсумком якої якраз і стало виникнення тотальної організації суспільства. Можливо, сьогодні ми вже можемо визнати, що ефемерність і хисткість естетичного досвіду, характерні для суспільства пізньої сучасності, зовсім не обов'язково мають розглядатися як ознака відчуження, пов'язані з антигуманними сторонами суспільства масової комунікації” [2, с. 67].

Як підкреслює італійський філософ, на протипагу до того, що собі уявляла критична соціологія, маючи при цьому, на жаль, серйозні підстави, – масове зрівняння, маніпуляція суспільною думкою, тоталітаризм, не є неunikними наслідками всеохопного панування засобів масової комунікації. На думку Дж. Ваттімо, нині відкривається можливість протиставитися тенденціям універсалізації панування внаслідок безмежного впливу мас-медіа. Останні надають досвіду особливої рухливості й ефемерності, а також послаблюють сприйняття реальності [2, с. 68]. Зазначене вище можемо пов'язати із тим, що ознаками сучасного естетичного досвіду є неоднозначність та хисткість. Дж. Ваттімо звертає увагу на те, що досвід неоднозначності є конститутивним для мистецтва так само, як конститутивні для нього хитання і розгубленість. На його думку, лише ці властивості мистецтва перетворюють його в джерело творчості та свободи в світі всезагальної комунікації.

Очевидним в цьому контексті є те, що італійський філософ послідовно критикує позицію німецького філософа Ю. Габермаса, що характеризується спробою відродження кантівської естетики та своєрідним захистом Просвітництва. Дж. Ваттімо вбачає у цьому певну сліпоту щодо багатьох явищ, якими багата масова “естетична” культура і які Ю. Габермас не бажає приймати.

Більш адекватною інтерпретацією новітньої форми естетичного досвіду є герменевтична онтологія Г.-Г Гадамера. Досвід прекрасного у нього характеризується згодою спільноти поціновувачів прекрасного відносно поділу об'єктів прекрасного на природні об'єкти й об'єкти мистецтва [3, с. 272].

Ще більш відповідною сучасному естетичному досвіду у всій повноті його вираження є естетична концепція польського мислителя М. Валліса. Він переконаний в існуванні різних, але рівноцінних творів мистецтва, а також у існуванні різних видів естетичних

переживань – переживання прекрасного, потворного, піднесеного тощо і видів естетичних предметів, які їм відповідають – прекрасні, потворні, піднесені тощо та різних видів естетичних цінностей – прекрасне, потворне, піднесене тощо. Все це є свідченням художнього й естетичного плюралізму його концепції [7, с 160; 214].

Світ естетичних предметів у концепції М. Валліса є значно ширшим, ніж світ творів мистецтва. У світі естетичних предметів Валліс називає: речі і явища природи, людські дії і спільноти, нас самих як предмети естетичного пізнання, твори техніки, наукові та філософські доктрини тощо.

У статті “Зміни в мистецтві і зміни в естетиці” М. Валліс стверджує про необхідність перегляду традиційної концепції твору мистецтва у її конфронтації або з творами сучасного мистецтва. Поява творів сучасного музичного мистецтва підриває наявну від часів Аристотеля концепцію твору як цілісності з чітко окресленим устроєм його частин як організму.

Філософ стверджував, що естетика потребує нових понять, нових дослідницьких підходів. Одним із них може бути поняття “відкритого твору”, запропоноване У. Еко, який говорив про існування багатьох і незавершених інтерпретацій, з яких жодна не має привілейованого значення. Це програма плюралістичної естетики, відкритої на щораз нові явища в мистецтві, що по-різному сприймають та інтерпретують дійсність, мають різну семантичну структуру, виростають з різного екзистенційного тла. Це проект естетики, що усвідомлює “вічну провізорійність” власних розв’язань. Така естетика є свідомою того, що у людському світі все змінюється, що від часу до часу з’являються нові види мистецтва, нові напрями і художні прояви.

“Відкрита” естетика має зректися прагнення до будування закритих систем мистецтва чи естетичних цінностей. Навпаки, має вона бути гнучкою і готовою кожної миті брати до уваги появу нових художніх явищ або нововідкритих чи наново зінтерпретованих художніх пам’яток минулого і до постійного перегляду у конфронтації з ними попередніх тверджень. М. Валліс переконаний, що майбутнє – саме за такою естетикою.

Подібна концепція цілком відповідає ідеям Дж. Ваттімо, який зауважує, що сучасна масова культура не знецінила естетичний досвід, гомологізуючи “прекрасне”, а навпаки, вибухоподібно продемонструвала багатоманітність “прекрасного”, надаючи право голосу не лише різним культурам, чия присутність стає деда-

лі помітнішою і значимою, але й самим тим підсистемам, з яких складається сама західна культура [2, с. 76]. Знову ж таки, це стало можливим саме завдяки вибуху системи і неможливості мислити історію як дещо єдине внаслідок появи різноманітних систем цінностей і соціального визнання.

Зміни, які відбулися у сфері естетичного досвіду й у співвідношенні естетичності і повсякденного життя, на думку Дж. Ваттімо, пов'язані з проявленням феномену масового естетичного досвіду, що являє собою віднайдення голосу численними системами суспільного визнання, різноманітними спільнотами, що заявляють про себе, виражають себе.

Таким чином, “сучасна” сутність естетичного досвіду, представлена І. Кантом у праці “Критика здатності судження”, до якої, між іншим, також відсилалися і М. Валліс, і Дж. Ваттімо, втілювалася наочно, набувши при цьому нового сенсу: “прекрасне” – це досвід спільноти, але в той момент, коли спільнота справді стає “універсальною”, у ньому виникає незворотний процес примноження суспільств, плюралізація.

Розгортання естетичного досвіду як досвіду спільноти, на відміну від естетичного досвіду, який зосереджений на оцінюванні структур, можливим є лише у світі масової культури, завершення універсальних систем мислення. Таким чином, реалізація естетичної утопії є можливою лише як *гетеротопія*. Сприйняття прекрасного як акту визнання зразків в основі світу і спільнот стає можливим лише в той момент, коли перед нами відкривається множинність цих світів і спільнот [2, с. 78].

Подібна позиція криє в собі певну небезпеку: якщо прекрасне – це завжди досвід спільноти, то ми більше не володіємо жодними критеріями, щоб розрізнити, наприклад, спільноту насильників-нацистів, які слухають Вагнера, від спільноти поціновувачів творів Моцарта.

Вже В. Дільтей розумів, що глибинний сенс естетичного досвіду полягає в тому, що ми виявляємося здатними пережити виміри уявного інші можливості буття, розсуваючи при цьому межі тієї специфічної можливості бути, яку реалізуємо у нашому повсякденному житті [4]. Таким чином, сенс естетичного досвіду полягає у привідчиненні світу чи світів, які не є лише уявними, а є вмістом самого буття, є його здійсненням.

Гетеротопія естетичного досвіду, на думку Дж. Ваттімо, полягає у вивільненні “орнаменту”, а точніше, у відкритті орнаментального

характеру естетичного, орнаментальній сутності прекрасного: “прекрасне, – зазначає філософ, – є орнаментом, оскільки його екзистенційний смисл, екзистенційний запит, на який воно відповідає, полягає у розширенні життєвого світу за посередництвом відсилання до інших можливих життєвих світів, котрі є не лише уявними чи другорядними і додатковими світами по відношенню до реального світу; при цьому так званий реальний світ утворюється і виникає у взаємній грі багатьох життєвих світів як їхній залишок” [2, с. 81].

Досить часто орнаментальна сутність культури масового суспільства, ілюзорність її продуктів, панівний еkleктизм та відсутність у ній будь-якого сутнісного змісту стає приводом для трактування її через призму поняття кітч. Спробуємо проаналізувати детальніше такий погляд, звернувшись при цьому до розуміння кітч у концепції Ж. Бодріяра.

На думку Ж. Бодріяра, кітч має свою основу як тип “масової культури” в соціологічній реальності суспільства споживання, яке є, по суті, мобільним суспільством: широкі прошарки суспільства діють по всій довжині соціальної драбини, здобувають більш високий статус і одночасно висувають культурні вимоги, покликані лише продемонструвати за допомогою знаків цей статус [1, с. 145].

Мова йде, отже, не про “красу”, а про вирізнення, а це, насамперед, соціологічна категорія. У цьому сенсі всі предмети класифікуються ієрархічно як цінності відповідно до їх статистичної наявності, їхній більш чи менш обмеженій кількості. Вони дають можливість особливій соціальній категорії у будь-який момент за такого стану соціальної структури вирізнитися, підкреслити свій статус за допомогою певної категорії речей чи знаків.

У такій системі відзнак кітч ніколи не відкриває нічого нового: він характеризується похідною і незначною цінністю. Естетиці прекрасного й оригінального він протиставляє свою естетику симуляції: він імітує матеріали, уподібнюється формам чи комбінує їх невідповідним чином, повторює моду, не проживаючи її [1, с. 146].

Естетика симуляції глибоко пов’язана з функцією, наданою кітч у суспільному плані, функцією виражати прагнення, соціальне класове очікування, магічне приєднання до культури, форм, звичаїв і знаків вищого класу. Таким чином, симулятивна естетика кітч постає естетикою акультурації, що виливається в предметну субкультуру.

З іншого боку, на думку Дж. Ватімо, кітч все ще вимагає стабільності, визначеності в епоху множинності орнаментів, оскільки

намагається хоч якоюсь мірою імітувати справжній естетичний предмет [2, с. 82]. Тому кітч насправді не можна ототожнювати з естетичним досвідом сучасності, навпаки, він є, по суті, виразом антиестетизму, оскільки є лише низькопробним симулюванням оригінального естетичного предмета.

Як стверджує Дж. Ваттімо, справжній потенціал емансипації в масовій культурі, поширеній завдяки мас-медіа, несе лише те, що розвивається у бік повного обмеження “реального” панування, економіки. По суті, це та мрія, про яку писав у своїх працях К. Маркс: не розглядати більше закони економіки як “природні” закони, створювати суспільство, яке більше не ґрунтується на боротьбі за виживання. Це означає радикальну естетизацію існування. Всі ми є свідками подібних тенденцій. Всезагальна естетизація торкається усіх сфер нашого життя, перетворюється на новітню стратегію суспільного розвитку.

Виробництво товарів сьогодні покликане штучно створювати потреби заради їх задоволення, створюється ситуація споживання заради самого споживання, а не з метою задоволення природних потреб людини. Світ техніки і технологій також проявляє тенденції до естетизації. Якщо поява технологій була покликана реалізувати передусім “економічні” цілі, то сучасне їх використання покликане нести насамперед естетичне задоволення. Таким чином, пізноіндустріальний світ виявляє здатність зберегти свій життєвий стандарт, орієнтуючись при цьому не на кількісний показник, а на виробництво “естетичних” благ, здатних задовільняти якісні та загалом штучні, неприродні потреби.

На прикладі розвитку сучасних фінансових ринків, де все менше продаються і купуються конкретні товари, а все більше “ярлики” і бренди, Дж. Ваттімо прагне окреслити незворотно тенденцію світової економіки переміститися у світ уявного, звільнитися від реалістичних пут. Цим прикладом італійський дослідник прагне показати, як можна аргументувати обґрунтованість тези про необмежену естетизацію як *telos* емансипації сучасного суспільства [2, с. 101].

Велику надію Ваттімо покладає на філософію, яка може допомогти виникнути в сучасній культурі відповідної бази, яка б показала, що дереалізація не є втратою, реакцією на яку є неврозвічного трауру, а навпаки: ця подія – лише шанс для нашої свободи, який необхідно тільки зуміти розгледіти.

Серед великої кількості сучасних досліджень проблем впливу мас-медіа на формування нового типу суспільства, концепція

Дж. Ваттімо постає як досить оригінальний і передусім оптимістичний проект. Не нехтуючи низкою проблем і негативних подекуди наслідків такого процесу, на яких лише й акцентує більшість дослідників цієї проблеми, італійський філософ прагне однак представити це як шанс на наше звільнення, як шанс на емансипацію суспільства масової комунікації. Позитив усіх зрушень соціального буття, проаналізованих у цій статті, полягає в тому, що перед нами відкриваються нові можливості і це всупереч панівній риториці про тотальні втрати – ідеалів, орієнтирів, ідентичностей тощо.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. – М.: Культурная революция; Республика, 2006. – С. 144-146.
2. Ваттімо Дж. Прозрачное общество / пер. з іт. Дж. Ваттімо. – М.: Издательство "Логос". – 2002. – 128 с.
3. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / пер. з нім. Г.-Г. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
4. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума / В. Дильтей // Вопросы философии. – № 4. – 1988. – С. 135-152.
5. Шевчук Д. Культура у мереживі мереж / Д. Шевчук // Критика. – К., 2011. – Березень-квітень. – С. 14-16.
6. Lyotard J.-F. Answering the Question: What is Postmodernism / J.-F. Lyotard // The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. – Minneapolis, 1984. – 111 s.
7. Wallis M. Przemiany w sztuce i przemiany w estetyce / M. Wallis // Studia Filozoficzne. – 1972. – № 10 (83). – S. 3-18.
8. Welsch W. Estetyka i antyestetyka / W. Welsch // Postmodernizm. Antologia przekadów, red. R. Nycz, tłum. M. Łukaszewicz. – Kraków, 1996. – S. 520-545.

***Рецензент** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету
І. І. Булига*